

Keszler Borbála

A tulajdonnév-jelölés története

Ma mindenki számára természetes, hogy a tulajdonneveket nagybetűvel kezdjük. Ez a szokás azonban hosszú fejlődés eredményeképpen alakult ki, mint ahogy ahhoz is évezredek kellettek, hogy az emberiség az ősi képirástól eljusson a betűírásig.

Az írásnak bármilyen formáját használták, akár a képirást, akár a szóírást, akár a szótagírást, mindig törekedtek arra, hogy valamiféleképpen megkülönböztessék a tulajdonneveket a köznevektől.

A képirás legfőbb jellemzője, hogy valós tárgyakat ábrázol (1. és 2. ábra), amelyek hol egy-egy szót, hol egész mondatot jelentenek, de nem egyetlen nyelv szókincséhez kötve, ki-ki saját nyelvén olvashatja és értelmezheti a képirás jelképes ábráit.

1. ábra. Sziklarajz Új-Mexikóból (Faulmann 1880/1990: 211)

2. ábra. Indiánok kérvénye a washingtoni kongresszushoz (Dobhofer 1990: 25)

A képirás egyik igen híres emléke az egyiptomi Narmer-paletta, amely Krisztus előtt 3000-ból származik. Ennek hátlapján (3. ábra) van egy térdelő férfi, akinek a feje fölött néhány papirusztekercs, továbbá emberi fej és sólyom látható. Többek szerint ezek mutatják az emberalak nevét.

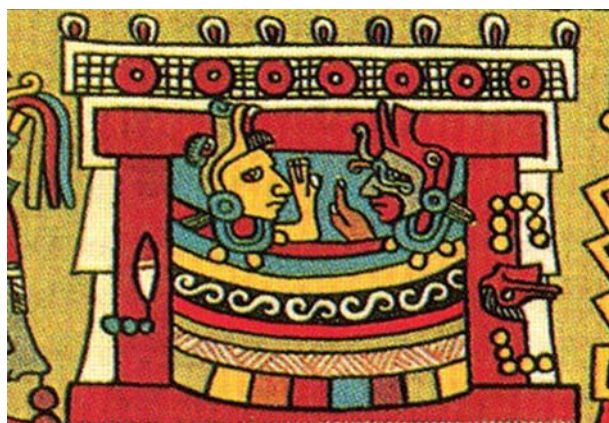
Bár a képirás kialakulása és virágzása az új kőkorra tehető, a képirásnak későbbi és számunkra könnyebben elemezhető emlékei is vannak. Ilyenek például az azték nyelvemlékek. Az azték iratokban, kódexekben a személy- és földrajzi neveket emberalakok melletti és alatti egyszerű rajzokkal (gyakran állatrajzokkal), valamint mennyiségre utaló jelekkel, például pontokkal jelölték (4. ábra). Vagy például az egyik (fiatal pár esküvőjéről szóló) azték képelbeszélés részletében (5. ábra) a völegény neve: *Tizenkét szél*, a menyasszonyé: *Három tűzkő*.

3. ábra. A Narmer-paletta Kr. e. 3000-ből (Kuckenburg 1990: 189)

4. ábra. Részlet egy azték képelbeszélésből. Jobbról balra haladva a személyek nevei: Hat majom, Egy ház, Tíz sas, Kilenc szél. A település neve (l. a bal oldali alakot), ahol a bal oldali házaspár (Tíz sas, Kilenc szél) lakik: Kódót okádó hegy (Diringer 1963: 160)

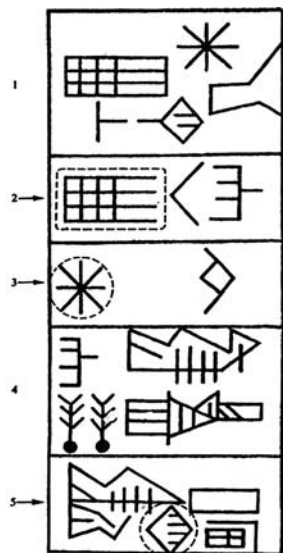
5. ábra. Azték jegyepár szertartásos fürdése az esküvőn (Haarmann 1963: 46)

Képirást használtak a XIX. század közepén az észak-amerikai kényszerlakhelyekben élő indián törzsek (a leni-lenape vagy dakota indiánok, az oglala indiánok stb.) is. A tulajdonneveket ők is az aztékokhoz hasonlóan jelölték (6. ábra).

6. ábra. Részlet az oglala indiánok 1883. évi törzsi jegyzékéből (Diringer 1963: 49)

Érdekes a tulajdonnevek jelölése a szóírásban vagy logografikus írásban is. A szóírásnak vagy logografikus írásnak a jellemzője (legalábbis elvben), hogy egy jelnek egy szó felel meg. Ezek a jelek eredetileg képek voltak, amelyek magát a tárgyat vagy a cselekvést ábrázolták, de később fogalmakat is jelölhettek. Idővel a képek egyszerűsödtek, és formájukban eltávolodtak az ábrázolt tárgytól vagy cselekvéstől, és csupán a szónak egyezményes jeleivé váltak, mint ma a beszédhangoknak a betűk. Tulajdonképpen tiszta szóírás nem is igen volt az ősi kínai íráson, az eszkimók írásán és néhány afrikai és óceániai íráson kívül (Istrin 1965: 520; Jensen 1969: 43–44), ugyanis a logografikus írásokban (mint a mezopotámiai ékírás, a krétai írás, az egyiptomi írás, a hettita hieroglifikus írás és a későbbi kínai írás is) a szavakat nem egy jellel, hanem jelegyüttesekkel jelölték, vagyis a régi logografikus rendszerek tartalmazták a logogrammák, azaz a szójelölő

7. ábra. A lagasi Eannatum király felirata Kr. e. 2470 körül (Haarmann 1990: 157)

jelek mellett egyéb jeleket is: szótag- vagy mássalhangzó-jelölő jeleket és jelentést meghatározó (determináló) jeleket is. A meghatározó jelek (determinatívumok) olyan jelentéstani járulékok, tartalmi jelölőelemek, amelyeket a főjelekhez, a logogrammákhoz fűztek, hogy a többjelentésű vagy azonos alakú logogrammák jelentését pontosítsák, azaz a dolgoknak vagy az élőlényeknek a csoportját meghatározzák. Később aztán a meghatározó jelek minden szóosztályhoz hozzákapcsolódtak, függetlenül attól, hogy volt-e több jelentése a szónak, vagy sem (Gelb 1982: 104; Istrin 1965: 42, 98).

Nézzünk meg néhány érdekes példát a logografikus írások tulajdonnév-jelölésére. A sumérban (7. ábra) például csillag formájú meghatározó állt az istennevek előtt (1. az ábra 3. mezőjében megjelölt részt) és rombusz formájú jel a helynevek után (5. mező).

Az egyiptomi írásban a női nevek meghatározója balra dőlő, tojás alakú jel, a városneveké körben kereszt, az országneveké balra dőlő ferde kúp volt (8. ábra).

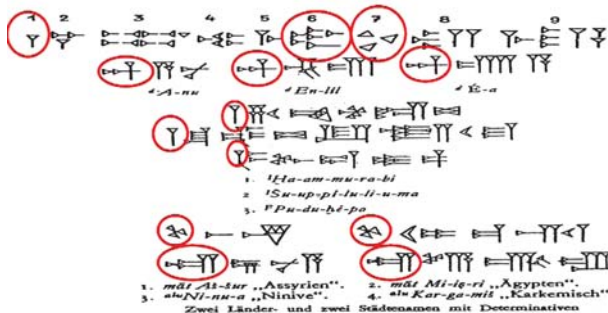
8. ábra. A női nevek, a városnevek és az országnevek meghatározó jelei az egyiptomi írásban (Dobhofer 1990: 76–7)

Érdekes szokás volt az egyiptomiaknál az is, hogy a hieroglifikon a fáraók nevét piros névgyűrűbe (cartouche) foglalták (9. ábra). Később, a papirusz feltalálása után, a hieratikus folyóírással írt szövegekben (a hieratikus írás papi kézírás; az egyiptomi írás hieroglifikus jeleinek a kézíráshoz alkalmazkodó egyszerűsített formája) az istenek nevét vörös tintával írták (Jean 1992: 39).

9. ábra. Cartouche Kleopátra nevével (Dobhofer 1990: 76)

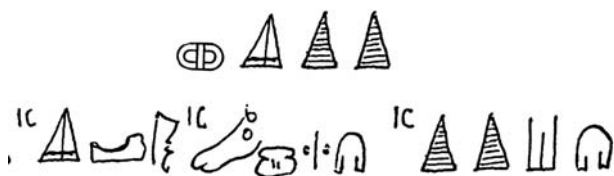
Az akkád, az elámi, a babiloni és az asszír ékírásban is meghatározó jelek jelezték a szavak egyedi jelentését vagy tulajdonnévi jellegét (10. ábra).

10. ábra. Az ékírás néhány meghatározó jele. Az első ékjel a babiloni, az asszír és az elámi rendszerben a személyek nevét jelölte, a 6. ékjel a babiloni írásban a király neve, a 7. jel az országok neve előtt állt. A 2. sorban látható bekarikázott jelet az asszírban az istenek neve elé tették (Dobhofer 1990: 170; Diringer 1963: 63; Bermant 1986: 107)

A hettita írásban az isten jele két egymással szemben elhelyezkedő félkörféle, a királyé megosztott kúpféle volt, az országé két, vízszintesen csúszott kúp (11. ábra).

Meghatározó jeleket használtak egészen újkeletű írásban is. 1900 után egy kis birodalomnak, Bamumnak (Bamum az

11. ábra. Hettita meghatározó jelek és példa ezek használatára: Tariktomé, Ermé földjének az uralkodója (Doblhöfer 1990: 200)

egykori német Kamerun területén volt) a királya Ndzsoja nyelve számára írást alkotott. Az eszkimóhoz hasonlóan a bamum írás is néhány év alatt eljutott a lineáris szó- és szótagírásig. Írásuknak hét fejlődési fokozata volt. Ezek közül a 3., a 4. és az 5. fokozatban (amely szóírás volt) szótagírással írták a tulajdonneveket, és cseresznyeszerű jelet tettek eléjük (vö. Friedrich 1979: 202–3, 457; 12. ábra).

12. ábra. Írásminták a bamum írás harmadik és ötödik fokozatából

A meghatározójel-használathoz hasonló a zulu írás (bantú nyelvcsalád) előtagos (prefixumos) megoldása is. A zulu írásban, bár a tulajdonneveket nagybetűvel kezdik, a nagybetűt megelőzi egy kisbetűs előtag, például: *uGubdele* (Giljarevszkij–Grivin 1964: 238).

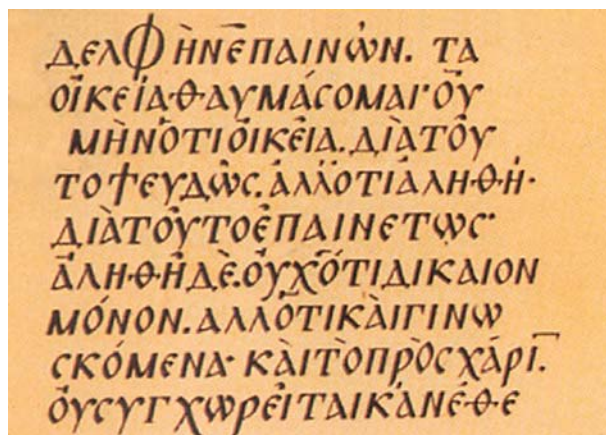
A kínai írásban a tulajdonneveket aláhúzással jelölik, a könyvcímeket pedig kétféleképpen: kettős hegyes zárójelek közé teszik, vagy hullámos vonallal aláhúzzák: 《 》 (《红楼梦》) vagy 红楼梦 (Prjabkin et al. 1971: 53; Jie Li 1996: 1411–2).

A szótagírások közül érdekes a japánok megoldása is. A japánok a szavak jelölésére minden változtatás nélkül a kínai írásjegyeket vették igénybe (kb. 25 000 jegyet), a VIII–IX. században azonban a kínai írás szójegyeinek egy kisebb csoportját (csupán hangérték alapján) felhasználva kialakították a hiragana elnevezésű dőlt jellegű szótagírást is, majd a XI. század végén a hiragana egyszerűsítésével létrehozták a kissé szögletesebb jelekből álló második szótagírásukat, a katakanát. Ma a kínai eredetű írásjegyek mellett mindkét típust használják. Mindig hiraganával írják a ragokat, a névutókat és az igekötőket, katakanával pedig a földrajzi és a személynéveket, valamint a hangutánzó és az indulatszavakat (Kéki–Köpeczi Bócz 1971: 73–6).

Az első betűírásokban (a föníciaiban, a görögben, az etruszkban, a latinban, az ugariti, az oszk stb. írásban) kezdetben csak néha különböztették meg a közneveket a tulajdonnevektől, például úgy, hogy a feliratokon vagy a viasztablákon

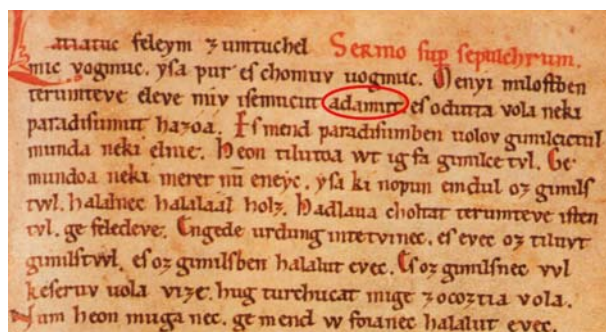
a névlistákat oszlopokba szedték, vagy az egyes neveket kiemelve a sor közepére írták (Müller 1964: 14); vagy úgy, hogy a személynév fölé vagy mellé vízszintes vagy függőleges vonalat húztak (Wattenbach 1895: 122–3).

A görög és a latin betűs írás eredetileg maiuscula, azaz nagybetűs írás volt (13. ábra). Itt tehát egyéb lehetőség nem is adódott a tulajdonnév jelölésére. Később a minuscula, azaz a kisbetűs írás kialakulása után (ez a Karoling-írástreform idejére, azaz kb. a VIII–IX. századra tehető) kezdett megjelenni a szókezdő nagybetű; először mondatkezdő helyzetben, majd tulajdonnevekben is. A tulajdonnevek nagybetűs írása azonban valójában a X–XI. században vált gyakoribbá, de a ma is érvényes szabályok Európa-szerte csak a XVII–XVIII. században (sőt Magyarországon még később) állandósultak (vö. Kniezsa 1959: 32–3).

13. ábra. Görög maiuscula (9. század)

Nálunk a nagybetűs írás egészen a XIX. század elejéig tarka képet mutat. A kéziratok emlékei egy részében a tulajdonneveknek következőes a kisbetűs írása, például a Halotti beszédben (14. ábra), a Birk-kódexben, a Festetics-kódexben, a Domonkos-kódexben, a Margit-legendában, a Példák könyvében, a Virginiai-kódexben, a Weszprémi-kódexben, a Sándor-kódexben, a Miskolci töredékben (15. ábra) stb.; másutt hol kisbetűt, hol nagybetűt találunk, például Anonymusnál, a Münchener-kódexben, a Könyvecsében, a Simor-kódexben, a Vitkovics-kódexben, a Guary-kódexben stb. Vannak pél-

14. ábra. Részlet a Halotti beszédből

imkepen vrad icus ut ellenjege
 kozot, inest lac qmaga el hagat
 tatot tamhcuamitp es felebarat.
 toplie. eny for gonoz embzrakto
 meg koznekejtetet, Byonaba
 hzem hog azt mondob nekye,
 Oh vram **iesus** rishu, imkepen
 vly il igen meg vtaclatuan es
 meg galactatuan, hol vramat
 tamhcuamitp es fele baratid. Oh
 en egyetlen egem vram **iesus** Oh
 en kinalt kepen valo qzpmem
 es tanaz adom Mit teget imkol

15. ábra. Részlet a Miskolci töredékből (1526)

mondhasatlan szereli
 Egoz **iesus** hog mynt
 loth volna torvaba m
 tonk tenyod ces nem
 volna : byzony te nagy
 segoz szerelmmedth nek
 myntatad. Kezlek tegy
 gyo **iesus** hog mynt
 ovtzolegoz kenyeath
 dragalatos wepdonek
 tayamal en spivembe
 yvad. hog te sent ken
 ces szerelmmedth en m

16. ábra. Részlet a Czech-kódexből (1513)

dák azonban a tulajdonnév viszonylag következetes nagy kezdőbetűs jelölésre is, például a Bécsi-kódexben, a Bod-kódexben vagy a Czech-kódexben (16. ábra).

Akadnak azonban a nagybetűs jelölésen kívül más megoldások is, például a Guary-kódexben (17. ábra) a nevek piros aláhúzása vagy a kezdőbetű piros függőleges vonallal való áthúzása. A Jókai-kódexben a másoló az egyes fontosnak érzett személyneveket, esetleg valamelyik helység, kolostor vagy templom nevét gyakran emelte ki a név elé írt írásjellel. Főként két személynév: Szent Ferenc és Szent Bernát neve előtt fordul elő többször. A kiemelésekhez a másoló a kódexben szereplő szinte valamennyi írásjelet felhasználta, az egyébként többnyire bekezdések jelölésére használatos fordított nagy P-t is (Liszka 1985/86: 84; 18. ábra).

A korai nyomtatványokban a tulajdonneveket eleinte néha még nem írták nagybetűvel (19. ábra), de igen korán szokásá vált a tulajdonnevek nagybetűs írása is (hol következetlenül: 20. ábra, hol következetesen: 21. ábra). Ami azonban

mett semmi embort ol' izon melrona nē tezon
 istem malaxtat es egeb zent a mandoknat re
 telere mint mindyocoró valo hulaadas izert
 valaki istēnet malaxtat kuaāna es az ozooba nag
 zaba nag eadmel amē mēne tehat sohha v
 zaiabol ki ne zatajgon az zent hulaadas metba
 uq nē lelend tehat halgussad zent **aragos** doctort mit mond
az halatla
sigeol
 Nem melto az istēnet igert a mandokna ki nē

17. ábra. Részlet a Guary-kódexből (1495 e.: 121)

haraguan gondola hogj elzete teletelst
 mein vakartauolna el **es** ydajt vauanmy
 boron senk yelen nem vofna **Mert** by to
 nozt myudkedyt vplagossat **val** Ma
 szgor elmenē es zent **ferencnek** feby
 helyt azanneban vakara el **hog** az beyn
 es alataualo mezeaytis el vonta **de ha**
 zmad napon hogj myforon azan **ferenc**
 az aztabnal **cutne**: **tecent** **feren**
 cnek beperē **es** **qme** lata **az** **sent** **se**

18. ábra. Részlet a Jókai-kódexből (1448 k.)

Aerat autem ex utris capitaneis ditor 7 potenior
arpad, filius **almus** filij **elcud** filij vgeg. Quis
 aut pater **almus** in patria erdeleu occisus est. no
 leni potuit in panonia introire. in erdeleu igitur
 quienerit 7 pecora sua recreauerit. Audiētes aut
 terre utilitate de habitatorib: a optim? flamma

19. ábra. Részlet a Thuróczy-krónikából (1488)

10 Zdarwa maria	Jduzlegi maria	Die grullet wa-
11 mil osti plia	malaxtal teijcs	ria vollet genade
12 pan buob	rot wagison	der Herr
13 siebu	te welco	mit die
14 posehnana tya	wagij te albot	du bist gefegnet
15 mez y zsnami	azzoniallatok kew	vnter den stawe
16 a posehnani	es albot (zet	vnd gefegnet ist
17 plod	az te mehednet	die frucht
18 brischa tweho	gimeche	deines leibes
19 Jezis Cristus	Jesus christus	Jesus Christus.
20 Swata maria	zent maria	Heilige Maria
21 matko buozt	istennek annija	mueter Gottes
22 profy zanas	imagij eretevont	bis für vns
23 biedny	zegenijeter	armen sündes
24 hrisztns	bijneletert	ren
25 nynt	maflan	nun
26 a w hodims	ees az mij	vnd in der stund
27 smeti nassi	halalont orajian	vnsers todes
28 emen.	Amen.	Amen.

20. ábra. Részlet Pesti Gábor Nomenklaturájából (1536: D2)

már itt is feltűnik, hogy a tulajdonneveken kívül (valószínűleg német hatásra) gyakran nagybetűsek voltak egyéb fontosnak tartott szavak is (21. és 22. ábra), például a tisztség- és méltóságnevek: Király, Császár, Úr, Bíró; az egyházzal és a

Zent Albathe
 lohtna ecs **Saduceus lohtna** twodomanjrot.
 Zent Pe- Mijkoron azért iewt wolna **Iesus Cefarij**
 terzet Pal ana a **Rezebe**, tñ mondatij **Fijlipenek**
 napiã wa, berde az ew tanijwanijt mondwon. Em-
 lo Ewan. berne fñat tñnef mogijaf emberef lenijf
 ewe mondanaf. Ne tñf **Ianos baptifstaf**, ne-
 tñf **Illijest**, ne tñf **teggij Hieremijaf**, awa-
 gij walatijt eggijet az profetaf **tezzul**, mō-
 da ne tñf. Tñf **teggij tñnef** mondotof
 engemet **Felele Sijmon Peter** ecs monda.

21. ábra. Részlet Pesti Gábor Új testamentumából (1536)

Avagy csak a magok jószágiból
 úziké-ki a **Pápiſták** az **Euangéli-
 cufokat**. Külömbet beſzél Cara-
 fa, és azt írja, hogy nem lévén
 ſenkire (érti a **Lutheránus Pátro-
 nusokat**) ſemmi tekintet, a **Prédi-
 kátorokat** mind ki-űzték Cseh-or-
 ſzágból, és a **kikrűgodoztak**, **vit-
 zek által kénſzeritettek** a **hóltig-
 való ſomorú ſzám-ki-veſéſre** (i.)
Sterberga **Cárasból** **penig**, **ugymond**,
 mely a **Munſterbergi Fejedelemé** (nő-
 Evigila- **ha ez Lutheránus**, és a **Cseh-orſzági**
 te randé **Podebrágyi Király** **nemzetſégéből** **való**
 ſ Euan- **Fejedelem** mind egyig ki-űzték
 gelici!

22. ábra. Részlet a Pápiſták méltatlan üldözése a vallásért (1643) című munkából

vallással kapcsolatos szavak: *Pap, Püspök, Anyaszentegyház, Lélek, Angyal, Ördög, Oltár, Próféta, Atya, Zsoltár, Pokol* stb.; valamint a hónapok, ünnepek nevei: *Kedd, Húsvét*; a népnevek: *Német, Görög, Perzsa*, sőt a tulajdonnévből -i képzővel képzett mellénevek is, valamint egyéb fontosnak tartott szók is: *Szerencse, Korona, Muzsika, Szív* stb.

Hogy a nagybetűs szavak közül mit tartottak tulajdonnévnek, és mit nem, azt nehéz megállapítani, annál is inkább, mivel szabályt, útmutatást vagy utalást a korai (XVI–XVII. századi) magyar nyelvtanokban és helyesírásokban nemigen találunk a tulajdonnevek nagybetűs írására vonatkozóan, sőt a nyelvtanok példamondataiban és példaszavaiban is gyakori a köznevek nagybetűs írása.

A Magyarországon használatos, sőt a magyar szerzők által írt latin nyelvtanok, ha nem is foglalkoztak részletesen a kérdéssel, megkülönböztettek már köz- és tulajdonneveket, sőt rendelkeztek a nagybetűs írásról is, például Molnár Gergely *Elementa Grammaticae Latinae* című nyelvtana, amely a XVI. századtól kezdve évszázadokon keresztül tankönyvül szolgált a protestáns iskolákban.

1610-ben Szenczi Molnár Albert is említi *Nova Grammatica Ungarica* című munkájában a névszóknál (i. m. 44), hogy vannak köznevek és tulajdonnevek, az utóbbiak például: *Johannes, Danubius, Hungaria* stb. A helyesírási részben szabályként szerepel, hogy a tulajdonneveket nagybetűvel kell

írni, később azonban arról is szó van, hogy a fontos szavak is nagybetűsek, például: *Rex, Imperátor, Caesar* stb.

Tulajdonképpen a XVII. század elejétől soha nem jelentett gondot a ma tulajdonneveknek tartott szavak megítélése és írása. Vitákat okozott azonban igen sokáig az, hogy nem tekinthető-e egyéb csoportok is tulajdonnévnek, például a népnevek, a tudományágak nevei, a hónapok és az ünnepek nevei stb.

Ezek a nehézségek azonban a felvilágosodás korában – hosszú viták eredményeképpen a XIX. század 20-as éveinek a végére – tisztázódtak (a vitáról gazdag anyag található Fábíán Pálnak Az akadémiai helyesírás előzményei című munkájában). Az 1832-ben megjelent akadémiai helyesírási szabályzat pedig – gátat vetve a német mintájú nagybetűs divatnak – fő vonalaiban már a mai álláspontnak is megfelelő szabálypontokban rögzítette a tulajdonnevekkel kapcsolatos tudnivalókat.

A kérdés azonban teljes mértékben a mai napig sem oldódott meg. Bizonyos esetekben ugyanis vitatható, hogy valóban tulajdonnévről van-e szó, és jogos-e a nagybetűs írás. Az orvosi nyelv szempontjából elsősorban a személynevet tartalmazó szókapcsolatoknak, az intézmények alárendelt egységeinek, a rendezvényeknek, valamint a kitüntetéseknek a nevei szoktak gondot okozni. Ezekkel kapcsolatban a következő szabályok érvényesek.

1. A személynevet tartalmazó szókapcsolatok közszoói elemeit, a névkiegészítőket külön és kis kezdőbetűvel írjuk: *Kovács főorvos, Nagy László orvos, doktor Szabó Lajos* stb. (vö. Bősze–Laczkó 2009: 358).

2. Embercsoportok gyűjtő, gyűjtőjellegű nevei esetében is kisbetűvel írjuk a közneveket, hol kötőjel nélkül (ha a csoport tagjaitól független személy nevé viseli a csoport): *Bugát Pál egyesület*, hol kötőjellel (ha az embercsoport a vezető vagy az alapító személynek a nevé viseli): *Deák-párt* stb.

A tulajdon- és köznevek jelöletlen – rag és jel nélküli – kapcsolatában is kisbetűvel írjuk a közneveket, és kötőjellel kapcsoljuk a tulajdonnévhez: *Semmelweis-emlékévé, Széchenyi-díj, Turner-szindróma, Douglas-üreg* stb. (vö. Bősze–Laczkó 2009: 359).

3. Közismert, hogy az intézmények nevének minden szavát nagy kezdőbetűvel írjuk. Gondot szokott okozni az intézmények kisebb egységeinek a megnevezése. A helyesírási szabályzat ezek írását kis kezdőbetűvel javasolja, például: *Bethesda Gyermekkorház felvételi részlege, a Semmelweis Egyetem dékáni hivatala, Nyírő Gyula Kórház Belgyógyászati Osztály gasztroenterológiai részleg* stb. Elfogadható azonban a nagybetűs írás is.

4. Az eseménynevek (rendezvények, társadalmi, politikai mozgalmak, programok) esetében a helyesírási szabályzat

a kis kezdőbetűs írást javasolja: *jövőkutatási konferencia, nemzetközi orvoskongresszus, országos tudományos diákköri konferencia* stb.

Ha azonban az esemény intézményszerű, akkor a csupa nagybetűs írás a helyénvaló, például: *Budapesti Nemzetközi Vásár* stb.

Sokszor azonban nehéz eldönteni, hogy melyik esemény tekinthető intézményszerűnek (ha országos?, ha évenként ismétlődő?, ha önálló intézményi háttere van? stb.), és tény az is, hogy a gyakorlat inkább a nagy kezdőbetűs írás felé hajlik. Éppen ezért nem lehet súlyos hibának tekinteni a nagybetűs írást sem.

A tulajdonnevek írásának egyéb eseteiről bővebb tájékoztatás található A magyar orvosi nyelv című egyetemi tankönyvben (Bősze–Laczkó 2009: 357–64). A fenti tanulmány a Névjelek fejlődése a képjelektől a nagybetűs írásig című munka (Magyar Nyelvőr 120: 220–226, 1996) kibővített változata.

IRODALOM

Bermant, Chaim 1986. *Ebla: Egy ismeretlen ókori civilizáció*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Bősze Péter–Laczkó Krisztina 2009. Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 325–92.

Diringer, David 1949/1963. *The Alphabet*. London.

Dobhofer, Ernst 1990. *Zeichen und Wunder*. Westbild Verlag, Augsburg.

Fábian Pál 1967. *Az akadémiai helyesírás előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Faulmann, Carl 1990. *Geschichte der Schrift*. Reprint kiadás az 1880-as kiadás alapján. Augustus Verlag, Augsburg.

Friedrich, Johannes 1979. *Geschichte der Schrift unter besonderer Rücksichtigung ihrer Entwicklung*. Heidelberg.

Gelb, Ignace J. 1982. *A Study of Writing*. The University of Chicago Press, Chicago–London. Giljarevszkij, R. S. – Grivnyin, V. S. 1964. *Opregyelityel jazikov mira po pizmennosztijam*. Nauka, Moszkva.

Haarmann, Harald, 1990. *Universalgeschichte der Schrift*. Kampus Verlag, Frankfurt–New York.

Istrin, V. A. 1965. *Voznyiknovenyie i razvityie pizma*. Nauka Kiadó, Moszkva.

Jie Li 1996. Das chinesische Schriftsystem. In: Hardtmüt, Günther–Otto, Ludwig (Hrsg.): *Schrift und Schriftlichkeit. Writing and its use*. Walter Gruyter, Berlin–New York, 1404–12.

Jean, Georges 1992. *Az írás, az emberiség emlékezete*. Park Könyvkiadó, Budapest.

Jensen, Hans 1969. *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.

Kéki Béla – Köpeczi Bócz István 1971. *Az írás története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Kniezsa István 1959. *A magyar helyesírás története*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kuckenburg, Martin 1990. *Die Entstehung von Sprache und Schrift*. Du Mont Buchverlag, Köln.

Lizska Gábor 1985/86. *Mondatok és tagmondatok elhatárolása a Jókai-kódexben*. Szakdolgozat, kézirat.

Molnár Gergely 1602. *Elementa Grammaticae Latinae*. Debrecen.

Müller, Rudolf Wolfgang 1964. *Rhetorische und syntaktische Interpunktion*. Univ. Bibl., Tübingen.

Szenczi Molnár Albert, 1510/1968. *Nova Grammatica Ungarica*. Hanau. Hasonmás kiadás.

Wattenbach, Wilhelm 1895. *Anleitung zur griechischen Paleographie*. S. Hirzel Verlag, Leipzig.

A MAGYAROKHOZ (RÉSZLET)

„Óh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok

S azt meg kell védened. Hallgass reám. Egy láthatatlan lángolás

Teremté meg e nagy világot s benned az lobog. Mert néked is van lángod:

Szent e nyelv! S több kincsed nincs neked! Óh csodás nyelv a magyar.

Révület fog el, ha rá gondolok is.

Ne hagyj hát, hogy elmerüljön, visszasüllyedjen a ködbe, melyből származott.”

Füst Milán